

УДК 504.03

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЦІННІСНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Комих Н.Г.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

В статті розглядається екологічні цінності як структурний компонент екологічної культури. Приділяється увага аналізу теоретико-методологічних підходів до дослідження екологічних цінностей, а також результатів конкретних соціологічних досліджень. Доводиться думка, що неактуальність екологічних цінностей в українському суспільстві обумовлена економізацією суспільного життя.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, екологічна культура, екологічні цінності, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Однією з характеристик сучасного етапу розвитку світового співтовариства є зростаючий рівень забруднення довкілля, стихійних лих і техногенних катастроф, виснаження природних ресурсів. Екологічні загрози є факторами ризику для життя і здоров'я людини та, як наслідок, дестабілізації соціальних структур і зв'язків. Фактори доступу до природних ресурсів та можливість експлуатації навколишнього середовища зумовлюють відмінності в умовах життєдіяльності різних соціальних груп, опосередковано впливають, таким чином, на соціальну діяльність і соціальні відносини у суспільстві, а також формують певну екологічну культуру.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в Україні склалась вкрай загрозлива екологічна ситуація. Внаслідок бездумного господарювання, нераціонального використання природних ресурсів, переенасичення водних і земельних ресурсів залишками та відходами хімічного, металургійного, гірничорудного і т.п. виробництва, особливо радіоактивними відходами Чорнобильської АС, Україна перетворилась в одну з екологічно найбрудніших країн європейського простору. Без нагальних екологозабезпечуючих змін, спрямованих на радикальне оздоровлення природи і суспільства, підвищення та формування екологічної культури відвернути екологічну катастрофу, здається, майже неможливо. Неefективна в екологічному відношенні політика держави та система виробництва у поєднанні з нерозвиненістю інших соціальних інститутів та економізацією суспільного життя сприяють поступовій девальвації екологічних цінностей – зниженню у свідомості громадян реальної вартості ресурсів природного середовища. Всі ці явища – недоліки механізмів нормативно-правового й економічного регулювання, низький рівень екологічної свідомості та екологічної культури населення, недостатня поінформованість громадян про стан довкілля, їх неознаність з власними екологічними правами, а також загальна стурбованість населення станом навколишнього середовища підтверджують існування в сучасному українському суспільстві проблемної ситуації та її актуальність.

Підтвердженням того, що екологічні проблеми займають перше місце серед викликів сучасності є те, що основною тематикою на XVII Міжнародному соціологічному конгресі у Гетеборзі була екологічна. [1, с. 196].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно ступеня наукової розробки проблеми екологічної культури, в сучасному світовому та вітчизняному соціологічному дискурсі, на наш погляд можна відмітити такі напрямки та тенденції

• пошук та розробка теорій та методологічних підходів до пояснення та встановлення рівноваги у відношення індивіда з оточуючим середовищем, та як підсумок формування нової екологічної парадигми та розвиток галузі соціологічного знання – соціоекології, або соціології навколишнього середовища (Р. Данлеп, К. Ван Лідер, М. Фішер-Ковальські, А. Шнайберг, У. Бек, Дж. Уррі, Е. Гідденс, М. Кастельс, Т. Дрідзе, О. Яницький, О.Стегній);

• соціологічний аналіз екологічної культури і екологічної свідомості, ступеня екологізації суспільного життя, екологічні рухи, прогнозування екологічної перспективи (Дж. Александер, О. Бондар, Г. Науменко, А. Радей, Є. Головаха, О. Стегній, Н. Худяєва).

Окремо, слід відмітити, що співробітниками Інституту соціології НАН України регулярно проводяться моніторинг громадської думки, де одними з питань є екологічні проблеми, також вивчаються проблеми пов'язані з наслідками чорнобильської катастрофи. Але, не зважаючи на актуалізацію екологічної проблематики, питання пов'язані з станом екологічної культури в Україні, пошуком причин її не розвинутості, потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті. Враховуючи, представлені думки, була обрана мета статті, яка полягає у спробі надати характеристику аксіологічному аспекту екологічної культури в соціологічному контексті.

Виклад основного матеріалу. Поняття цінність широко використовується у соціології та іншій соціально-філософській літературі для того, щоб показати соціальне, культурне, людське значення певних явищ дійсності, які покликані забезпечувати певні потреби індивіда. З розвитком суспільства і його структуруванням, поглибленням духовності людини ускладнювалось і ціннісне сприйняття, охоплюючи все нові потреби. Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності, де генетично цінності акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання. Об'єднані в єдиний комплекс вони утворюють цінності орієнтації. Ціннісні орієнтації складають основу світогляду людини, його поведінки, політичних, естетичних, моральних переконань та пріоритетів. Вони є своєрідним стрижнем свідомості, який забезпечує усталеність людини у соціальному світі. Ціннісна орієнтація пов'язана із спрямованістю і змістом соціальної активності індивіда, із усталеністю його життєвих цілей. Таким чином цінності розглядаються як елемент культури та як об'єкт зацікавленості суб'єктів.

У даному розумінні цінності носять суб'єктивний і утилітаристський характер, так як оцінкою дійсності займається конкретний індивід і критерієм оцінки служить задоволення його потреб. Загальноновизнаним у соціології є поняття цінностей як загальноприйнятих переконань щодо цілей, які людина вважає істинними і до яких вона повинна прагнути. Також, для соціології є важливим поняттям «ціннісні орієнтації». Ціннісні орієнтації – оціночне ставлення особистості (групи) до сукупності матеріальних і духовних благ, які розглядаються як предмети (або їх властивості), цілі та засоби для задоволення потреб особистості (групи). Вони виражаються в ідеалах, особистісному сенсі життя і виявляються в соціальній поведінці особистості (групи). Орієнтації відображають ставлення суб'єкта до умов свого буття як результат свідомого, оціночного вибору життєво значущих предметів і об'єктів. Сукупність матеріальних і духовних благ є основою існування певних систем цінностей.

Для суспільства споживання, до якого часто за певними параметрами відносять Україну, зростання потреб буде прямо пропорційне зростанню технологічних можливостей їх задоволення. Але в такому випадку в сучасному суспільстві індивід буде розглядатися не як особистість, мікрокосм, а як об'єкт суспільства споживання. Сенс існування духовних, гуманістичних цінностей йде на другий план. Але саме духовні цінності зараз найбільш важливі для формування нового типу суспільства – екологізованого, глобального інформаційного, або «суспільства знання». Нематеріальні, вищі цінності охоплюють всі сфери людської діяльності. Розглядаючи сучасні екологічні глобальні проблеми, можна прийти до висновку, що їхнє рішення неможливо поза світоглядного контексту, гуманістичних і соціальних критеріїв цих проблем. Можна говорити про виникнення небезпеки для культури, якщо розглядати тільки розвиток практичної, матеріальної сторони життя суспільства. Не існує суспільства, світу, вільного від цінностей. В епоху глобалізації цінності стали мати практичний, а швидше, навіть прагматичний характер. Формування багатьох цінностей безпосередньо залежить від практичної сфери діяльності, до якої належить індивід. З. Бауман, відмічає, що під впливом глобалізації відбувається різке зниження, якщо не повна втрата контролю індивіду над процесами і подіями, що впливають на долі людей, що свідчить, на думку вченого, про об'єктивний, непередбачуваний, спонтанний і випадковий характер сучасного суспільного розвитку [2, с. 128]. Втрата людиною контролю над більшістю значущих соціальних процесів, внаслідок чого вкрай зростає невизначеність, є, на думку британського соціолога, чи не найбільш головною ознакою постмодерного суспільства, яке він характеризує як індивідуалізоване суспільство. В такому суспільстві людина стає практично беззахисною перед силою процесів, які вона не може контролювати. Це породжує у неї прагнення відмовитися від довгострокових цілей і завдань заради досягнення найближчих цілей, задоволення насущних потреб та отримання негайних результатів, що означає радикальний перегляд усієї системи цінностей і приводить в кінцевому рахунку до дезінтеграції як соціального, так і індивідуального життя.

З. Бауман помічає, що західна культура не винагороджує тривалі зусилля заради якоїсь віддаленої в часі мети, результат необхідний тут і зараз. Постмодерна культура, підкреслює соціолог, «здатна розділити життя на ряд епізодів, які проживають з наміром запобігти будь-які їхні довгострокові наслідки і ухилитися від жорстких зобов'язань, які вимушили нас ці наслідки прийняти. Вічність... не має значення» [2, с. 130]. Суспільство, зокрема, не замислюється над наслідками своєї не екологічної діяльності (засміченням середовища) перестають поважати сімейні традиції та цінності, в підсумку руйнується зв'язок між членами сім'ї і між поколіннями. Традиційні цінності людського співжиття, серед яких головними є Любов, Істина, Справедливість, Добро, втрачають цінність. При цьому теоретик зазначає, що уявлення про ці, безперечно, вічні цінності, дуже розпливчасті або повністю спотворені. В сучасному споживацькому світі людина понад усе цінує гроші, оскільки завдяки їм вона, як їй здається, може задовольнити всі свої потреби і бажання. Вибравши таку життєву орієнтацію, люди починають ставитися до інших не як до особистостей, не як до мети, а як до речей, як до засобів, котрі їм слід використовувати для отримання бажаних результатів. Кожен вважає особистістю, суб'єктом тільки себе, розглядаючи інших як частину ворожого світу. Ставлення людей один до одного з позицій егоцентризму породжує взаємне відчуження, ворожість, неприязнь, що, по суті, є запереченням іншої особистості. У сучасному суспільстві

цінність людини-споживача вимірюється насамперед товщиною його гаманця, тому людина намагається якомога вигідніше «продатися», пропонуючи себе в якості товару.

Формування багатьох цінностей на даний момент розвитку суспільства стало залежати від сфери діяльності, до якої належить індивід. На даний момент спостерігається втрата людиною контролю над більшістю соціальних процесів, внаслідок чого вкрай зростає невизначеність. Людина відчуває беззахисність перед тими процесами, які не може контролювати. Саме це породжує відмову від довгострокових цілей і завдань заради досягнення найближчих цілей, задоволення насущних потреб та отримання негайних результатів, що означає радикальний перегляд усієї системи цінностей і приводить в кінцевому рахунку до дезінтеграції як соціального, так і індивідуального життя.

Ми розглядаємо екологічні цінності як компонент екологічної культури, яка є інтегральною категорією, в структурі якої можна виділити перш за все три базових взаємопов'язаних компоненти: 1) екологічне знання: рівень екологічної освіти і просвіти (інтелектуальна компонента); 2) екологічна свідомість: емоційні почуття, морально-естетичні переживання (ціннісна компонента); 3) екологічна діяльність: відповідний запас практичних умінь, навичок у справі охорони природи (діяльнісна компонента).

Проблема екологічних ціннісних орієнтацій у різних контекстах розробляється в соціології, соціальній філософії, культурології, психології та педагогіці. На сьогодні термін «екологічні цінності» використовується в десятках наукових праць як в Україні, так і за кордоном. Що стосується конкретних соціологічних досліджень, особливо емпіричного характеру, стосовно екологічних проблем і екологічних цінностей зокрема, то вони носять поодинокий характер. Але, ряд досліджень привертають увагу і надають певну наукову інформацію теоретичного та емпіричного характеру стосовно стану екологічних цінностей в українському суспільстві.

Привертає увагу теоретико-методологічний підхід до розгляду екологічних цінностей В. Абрамова. Вчений досліджуючи в соціально-філософському руслі формування та еволюції системи екологічних цінностей особистості, виділяє в ній три підсистеми: цінності життя та його сенсу, моральні цінності й індивідуально-соціальні цінності, що відображають структуру людської діяльності, специфічний спосіб людського існування. Екологічні цінності включено до емпіричного переліку видів цінностей, які є елементами останньої підсистеми. Серед екологічних цінностей вчений, передусім, називає цінності самозбереження життя, здоров'я. Їх доповнюють цінності споживання – конкретно-історичні уявлення про те, що і як має споживати людина. Ще одну групу складають природні цінності – природні матеріали, речовини з певними властивостями, які виконують різноманітні функції в процесі виробництва чи безпосереднього споживання людиною. Науковець наголошує, що природне середовище проживання являє собою не лише матеріальні умови людської життєдіяльності, воно містить певні естетичні й моральні цінності [3, с. 53].

Тому, коли людина змінює навколишній світ за своїм розсудом, підбудовуючи його під себе, не приймаючи до уваги можливості самої природи і свої власні, головне місце посідають споживацькі прагматичні цінності. У результаті настають не тільки екологічні, демографічні кризи, але і духовні, коли колишні світоглядні установки суперечать практиці, яка змінюється під тиском об'єктивних обставин.

Цікавими в методологічному плані є доробки Л. Курняк, яка запропонувала розглядати екологічні цінності студентської молоді в трьох аспектах антропоцентричному, екоцентричному, природоцентричному. Для групи з *антропоцентричними* уявленнями

характерна орієнтація на цінності матеріально забезпеченого життя та розваг, що є певним індикатором споживацької спрямованості. Зазначені термінальні цінності зміцнюються такими інструментальними, як вихованість, охайність, освіченість, відповідальність. Отже, ці важливі людські якості розглядаються респондентами лише як засоби досягнення мети забезпеченого, безтурботного життя. Така життєва позиція, безумовно, може бути основою для формування переконань у тому, що природа існує для задоволення тих чи інших прагматичних потреб людини, для отримання нею «корисного» продукту.

Для групи з *екоцентричними* уявленнями характерна орієнтація на цінності життєвої мудрості та свободи. Це свідчить про переважаючу спрямованість на власний внутрішній світ, певне прагнення бути розумною, гармонійною, автономною особистістю. Термінальні цінності зміцнюються такими інструментальними, як раціоналізм, сміливість в обстоюванні поглядів. Загалом на такій ціннісній основі можуть формуватися переконання в тому, що розум людини не дає їй привілеїв щодо довкілля, що людина і природа є елементами єдиної системи, повинні розвиватися в єдності.

У групі з *природоцентричними* уявленнями не виявилось характерних лише для неї ціннісних орієнтацій, які б вирізняли цю групу серед інших. Це певною мірою свідчить про те, що природоцентричні світоглядні уявлення не мають у свідомості підлітків і молоді ціннісної основи для трансформації в екологічні переконання. Вони є тільки знанням, яке за психологічною природою не може виконувати установчу та регулятивну функції в організації поведінки у довкіллі [4, с. 15].

Якщо звернутися до конкретно емпіричних соціологічних досліджень, які спрямовані на виявлення екологічних цінностей українців і молоді зокрема, то серед їх обмеженої кількості слід виокремити моніторинг НАН України [5, с. 407-415] та результати соціологічного дослідження, які представлені в щорічній доповіді президенту України [6].

Результати цих двох соціологічних досліджень підтверджують домінування матеріальних цінностей над цінностями екологічної безпеки, чистоти довкілля в свідомості як української молоді, так і населення в цілому.

Певні пояснення домінування в суспільстві такої ціннісної системи ми знаходимо, звернувшись до ідей Р. Інглехарта про постматеріальну природу підтримки екологічних цінностей. Теоретичні доробки вченого базуються на дослідженні дихотомії матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей. Він надає чітко розроблену методичку визначення того типу цінностей, який в значному ступені визначає поведінку людини як суб'єкта виробництва і споживання. Окрему увагу автор приділяє тій обставині, що розвиток постматеріалістичної мотивації є складним явищем, яке має соціально-психологічну та економічну природу [7, с. 245].

В ракурсі поглядів З. Баумана, зрушення від цінностей модерну до цінностей постмодерну веде до поступового руйнування багатьох з ключових інститутів індустріального суспільства. Зміни здійснюються у політичній сфері зі сходженням цінностей постмодерну падає повага до влади, і по-

силюється акцент на участі і самовираженні. Ці дві тенденції сприяють: в авторитарних суспільствах – демократизації, а в суспільствах, які вже є демократичними, – розвитку демократії в напрямі більшої партиципаторності, орієнтованості на конкретні проблеми. Але вони ускладнюють становище правлячих еліт. Повага до влади, як було зазначено, зазнає ерозію. В економічній області екзистенційна безпека веде до посилення акценту на суб'єктивному добробуті і якості життя, які стають для багатьох більш високими пріоритетами, ніж економічне зростання. Стрижневі цілі модернізації, економічного зростання та економічних досягнень як і раніше залишаються в ціннісному сенсі позитивними, але їх відносна значимість знижується. Очевидний також поступовий зсув в мотивації людей до праці: з максимізації одержуваного доходу і з забезпеченості працею акцент зсувається в бік більш наполегливого запиту на цікаву і осмислену роботу. Поряд з цим відбувається двояке зрушення в галузі відносин між власниками і менеджерами. Нині, за широко поширеної думки, зростання управління стає функціонально неефективним і перетворюється на загрозу для автономії індивіда. В області сексуальної поведінки, репродуктивності та сім'ї має місце триваюча тривала тенденція відходу від тих жорстких норм, які в аграрному суспільстві являли собою функціональну необхідність. Розвиток ефективної технології регулювання народжуваності разом з процвітанням і державою добробуту підірвали функціональну основу традиційних норм в цій області, в наявності загальний зсув в бік їх більшої гнучкості для індивідуального вибору в сфері сексуальної поведінки, а також набагато більша терпимість в сприйнятті гомосексуалізму.

В області вищих цінностей ми також виявляємо як спадкоємність, так і вражаючі зміни. Однією з провідних тенденцій, які асоціювалися з модернізацією, була секуляризація. Ця тенденція продовжується, якщо говорити про офіційні релігійні інститути: публіка в більшості передових індустріальних країн демонструє зниження довіри до церков, рідше відвідує церкву і надає менше значення організованій релігії. Це, однак, не означає зникнення духовних запитів, бо ми виявляємо також рівномірно міжкраїнну тенденцію, відповідно до якої люди проводять більше часу в роздумах про сенс і призначення життя. Панування інструментальної раціональності поступається місцем зростаючій заклопотаності вищими цілями.

Висновки і пропозиції. В умовах українського суспільства економізм, пронизує всі структури суспільства, і є домінуючим в соціальних відносинах між індивідами в соціумі обумовлює природу соціально-психологічних відносин. Незадоволення базових фізіологічних потреб, низький рівень соціального самопочуття населення України – це ті фактори, які не сприяють домінуванню постматеріальних цінностей до яких відносяться екологічні.

Враховуючи, що постматеріалістичні цінності обумовлюють економічний та культурний прогрес західних країн, слід замислитися над можливістю залучення нашої країни до кола постіндустріальних держав та формування високої екологічної культури населення.

Список літератури:

1. Бабенко С. Соціологія і соціологи у глобальному вимірі (коментар учасника XVII світового конгресу із соціології Міжнародної соціологічної асоціації «Соціологія в русі») / С. Бабенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2010 – № 4 – С. 196-206.
2. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал – 1994 – № 5 – С. 123-138.
3. Копилець Є. До використання поняття «екологічні цінності» в теорії екологічного виховання / Є. Копилець // Гуманізація навчально-виховного процесу: [зб. наук. пр.] – Вып. ХІІ / За заг. ред. проф. В. І. Сиченка. – Слов'янськ: СДПУ, 2008.
4. Курняк Л. М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: спец.09.00.01. «Філософія освіти» / Л. М. Курняк. – Київ – 2007. – 20 с.

5. Стегній О. Екологічна проблематика: профіль громадської думки. / О. Стегній Українське суспільство, 1994-2009. Моніторинг соціальних змін. [За ред. д.с. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2009. – 705 с.
6. Становище студентської молоді в Україні. Щорічна державна доповідь президентові України. [за ред. Ю. О. Павленко, голова редакційної колегії, Р. Г. Драпушко, О. С. Лозовицький, канд. політ. наук, А. О. Мішин, канд. політ. наук]. – Київ. – 2008.
7. Инглегарт Р. Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе / Р. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: «Academia», 1999. – С. 245-260.

Комых Н.Г.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЦЕННОСТНОЙ КОМПОНЕНТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье рассматриваются экологические ценности как структурный компонент экологической культуры. Уделяется внимание анализу теоретико-методологических подходов к исследованию экологических ценностей, а также результатов конкретных социологических исследований. Приводится идея о том, что неактуальность экологических ценностей в украинском обществе обусловлена экономизацией общества.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентации, экологическая культура, экологические ценности, экологическое сознание.

Комыкх N.H.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

SOCIOLOGICAL SURVEY OF VALUE COMPONENTS OF ENVIRONMENTAL CULTURE

Summary

Ecological values as structural component of ecological culture are examined in the article. Attention is paid to the analysis of theoretical and methodological approaches to the study of environmental values, as well as the results of specific case studies. We present the idea that the irrelevance of environmental values in the Ukrainian society is caused by economization of society.

Keywords: value, value orientations, ecological culture, ecological values, ecological consciousness.

УДК 316.6

БЕССМЫСЛЕННОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ОБЪЕКТ В ИССЛЕДОВАНИЯХ СМЫСЛОЖИЗНЕННОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ

Сергиенко Е.В.

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

В статье обращается внимание на проблему бессмысленности как социального феномена, преобладающего в жизнедеятельности на индивидуальном, групповом и социальном уровнях. Акцентируется внимание на всеохватывающем, массовом характере воздействия бессмысленности на осуществление рефлексивной деятельности. Рассматриваются религиозная и светская традиция в трактовках категории бессмысленности с привязкой к потусторонности и посюсторонности бытия. Автором осуществляется попытка систематизации существующих подходов к феномену бессмысленности, на основе чего представляется классификация признаков экзистенциальной фрустрации. Также в статье для апробации бессмысленности как социального объекта, подлежащего социологическому анализу, приводятся примеры форм выражения ее (бессмысленности) в социальной действительности.

Ключевые слова: бессмысленность, экзистенциальный вакуум, экзистенциальная фрустрация, рефлексия, бытие.

Постановка проблемы. Полноценное исследование проблемы смысла жизни невозможно без анализа категории «бессмысленность». Дихотомия «смысл-бессмысленность» является одной из ключевых в процессе изучения смысложизненной проблематики гуманитарными дисциплинами. «Смысл» и «бессмысленность» являются двумя вза-

имоисключающими категориями, но, тем не менее, они неразрывно связаны. Фактически дихотомия «смысл-бессмысленность» отражает «тонкую грань» перехода сознания индивида к смысложизненной рефлексии, и наоборот, обозначает потерю индивидами представлений о смысле их существования. Ставя вопрос именно о значении категории бессмыс-